

O kryteriach typowania Specjalnych Obszarów Ochrony

Małgorzata Makomaska-Juchiewicz, Stanisław Tworek
i Grzegorz Cierlik

*Instytut Ochrony Przyrody PAN, Al. Mickiewicza 33, 31-120 Kraków,
e-mail: juchiewicz@iop.krakow.pl; tworek@iop.krakow.pl; cierlik@iop.krakow.pl*

Podstawą typowania Specjalnych Obszarów Ochrony (SOO) są załączniki I, II i III Dyrektywy Siedliskowej. Dwa pierwsze stanowią listy rodzajów siedlisk i gatunków, których zachowanie wymaga utworzenia takich obszarów. W Polsce stwierdzono występowanie 68 rodzajów siedlisk (w tym 14 o statusie priorytetowym) z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej (Dyduch-Falniowska i in. 2001). Natomiast załącznik II obejmuje odpowiednio 70 gatunków zwierząt (39 kręgowców i 31 bezkręgowców; w tym 5 priorytetowych) oraz 24 gatunki roślin (7 gat. mchów i 17 gat. roślin naczyniowych) zaliczanych do fauny i flory Polski (Makomaska-Juchiewicz i in. 2001)¹. Ponieważ spośród 70 zidentyfikowanych w naszej faunie gatunków, 5 uważanych jest za wymarłe, występowanie 3 gatunków jest niepewne, a kolejnych 2 – sporadyczne, w praktyce podstawą do wyznaczania SOO mogło być 60 gatunków zwierząt. W przypadku roślin, tylko 1 z 24 należących do polskiej flory gatunków, jest uznany za wymarły. Jeśli chodzi o wymarłe gatunki, stanowiące ongiś trwałe element naszej przyrody, wskazane jest wyznaczenie obszarów, na których byłaby możliwa ich restytucja.

W najbliższej przyszłości konieczne będzie również wytypowanie SOO dla rodzajów siedlisk i gatunków, które ostatnio zostały włączone do załączników I i II Dyrektywy Siedliskowej². Są to siedliska i gatunki uznane za ważne z punktu

¹ Por. Dodatki 1-5.

² Na mocy Traktatu Akcesyjnego podpisanego w Atenach w dniu 16.04.2003 r.

widzenia ochrony różnorodności biologicznej krajów akcesyjnych. W przypadku Polski trzeba będzie wziąć pod uwagę dodatkowo 3 rodzaje siedlisk, 21 gatunków zwierząt (11 kręgowców i 10 bezkręgowców) i 20 gatunków roślin. Ponadto, 9 proponowanych przez Polskę rodzajów siedlisk przyrodniczych została uwzględniona przez rozszerzenie definicji rodzajów siedlisk już figurujących w załączniku I. Ostatecznie liczba rodzajów siedlisk stanowiących podstawę wyznaczania obszarów Natura 2000 w Polsce wzrośnie do 75.

Kryteria kwalifikacji Specjalnych Obszarów Ochrony podane są w załączniku III. Pozwalają one ocenić czy obszar, na którym stwierdzono występowanie określonego rodzaju siedliska lub gatunku ma istotne znaczenie dla jego zachowania. Inaczej mówiąc, pozwalają oszacować względną wartość wytypowanych obszarów w stosunku do krajowych zasobów każdego rodzaju siedliska i gatunku. Metodyka typowania SOO nie ogranicza się tylko do zastosowania podstawowych kryteriów podanych w załączniku III. Zasadniczo każdy kraj członkowski wypracowuje tę metodykę na własny użytek, w oparciu o załącznik III, z uwzględnieniem przesłanek wynikających z różnych artykułów Dyrektywy Siedliskowej. Poszczególne kraje biorą pod uwagę aktualny stan wiedzy o rodzajach siedlisk i gatunkach z załączników I i II, które na ich terenie występują. Sposób interpretacji kryteriów podstawowych powinien być uzgodniony z Komisją Europejską.

W niniejszym rozdziale chcielibyśmy przybliżyć kryteria typowania Specjalnych Obszarów Ochrony, problemy związane z ich stosowaniem oraz procedurę wyznaczania potencjalnych SOO w Polsce. Równocześnie pragniemy zachęcić grono osób zainteresowanych do szerszej dyskusji nad kryteriami wyznaczania Specjalnych Obszarów Ochrony.

Kryteria typowania Specjalnych Obszarów Ochrony

Kryteria podstawowe – rodzaje siedlisk (załącznik III etap 1A)

1. Reprezentatywność.
2. Względna powierzchnia.
3. Zachowanie struktury i funkcji.

W przypadku siedlisk przyrodniczych, najważniejszym kryterium jest **reprezentatywność** rodzaju siedliska występującego na danym obszarze. Pod tym terminem należy rozumieć typowość wykształcenia siedliska zgodnie z wzorcem opisanym w Podręczniku Interpretacji Siedlisk Unii Europejskiej³. Reprezentatyw-

³ Interpretation Manual of European Union Habitats, European Commission DG Environment, version of October 1999.

ność siedliska ocenia się w czterostopniowej skali: A – doskonała, B – dobra, C – znacząca, D – nieistotna (brak reprezentatywności). Ocena reprezentatywności siedliska na danym terenie jako niezgodna z wzorcem dyskwalifikuje je jako podstawę typowania obszaru.

Kolejne kryterium to **względna powierzchnia siedliska** w stosunku do powierzchni w całym kraju. Jest to powierzchnia obszaru pokryta przez dany rodzaj siedliska w stosunku do całkowitej powierzchni pokrytej przez ten rodzaj siedliska w obrębie terytorium państwa. Ocenia się ją w trzech przedziałach wielkości: A: 15–100%, B: 2–15%, C: 0–2%.

Trzecie kryterium odwołuje się do **stanu zachowania struktury i funkcji siedliska**, przy czym brana jest pod uwagę również możliwość jego renaturyzacji. Na to kryterium składają się 3 podkryteria, którymi należy posługiwać się niezależnie, a ostateczna ocena jest ich wypadkową. Pierwsze podkryterium dotyczy stopnia zachowania struktury siedliska. Ocenia się obecny stan wykształcenia danego siedliska w oparciu o wspomniany wcześniej *Podręcznik Interpretacji Siedlisk*⁴, albo przez porównanie z wykształceniem takiego samego rodzaju siedliska na innym obszarze. Oceny dokonuje się w trzystopniowej skali: I – doskonała, II – dobrze zachowana, III – średnio zachowana lub częściowo zdegradowana struktura. W przypadku, gdy stopień zachowania struktury ocenia się jako doskonały, stan zachowania siedliska należy sklasyfikować jako A = doskonały, pomijając dwa pozostałe podkryteria.

Kolejne podkryterium zawiera ocenę stopnia zachowania funkcji siedliska (uwzględniającą obecne stadium dynamiczne i tendencje rozwojowe roślinności). W tym przypadku ocena sprowadza się do określenia perspektyw na zachowanie struktury siedliska w przyszłości, z uwzględnieniem potencjalnych, niekorzystnych oddziaływań na to siedlisko i możliwych do zastosowania zabiegów ochronnych. Perspektywy te ocenia się w trzystopniowej skali: I – doskonałe, II – dobre, III – średnie lub słabe. W przypadku, gdy ocena I (doskonałe perspektywy) lub II (dobre perspektywy) występuje w kombinacji z oceną stopnia zachowania struktury II (dobrze zachowana), to stosowanie trzeciego podkryterium nie jest już potrzebne i stan zachowania siedliska klasyfikuje się odpowiednio jako A (doskonały) lub B (dobry). W przypadku, gdy ocena III – średnie lub słabe perspektywy zachowania struktury – występuje w kombinacji z oceną stopnia zachowania struktury III, to stan zachowania siedliska klasyfikuje się jako C – przeciętny lub zubożony. Również w tym przypadku nie trzeba już stosować trzeciego podkryterium, tzn. oceny możliwości renaturyzacji.

⁴ Na użytek krajowy powstało opracowanie typów siedlisk przyrodniczych występujących w Polsce (Dyduch-Falniowska i in. 2001).

Ocena możliwości renaturyzacji odwołuje się do wiedzy na temat struktury i funkcji określonego rodzaju siedliska, konkretnych planów ochrony i zabiegów koniecznych do jego odtworzenia oraz do szacunku kosztów w stosunku do efektywności renaturyzacji siedliska z punktu widzenia ochrony przyrody (tu trzeba wziąć pod uwagę stopień zagrożenia i rzadkość danego rodzaju siedliska). Możliwości renaturyzacji ocenia się w trzystopniowej skali: I – renaturyzacja łatwa, II – renaturyzacja możliwa przy średnim nakładzie sił i środków, III – renaturyzacja trudna lub wręcz niemożliwa.

Reasumując, w wyniku zachowania powyższych trzech podkryteriów ocena stanu zachowania struktury i funkcji siedliska może być:

A = doskonała – oznaczająca doskonale zachowaną strukturę, niezależnie od pozostałych podkryteriów lub dobrze zachowaną strukturę i doskonałe perspektywy jej zachowania w przyszłości, niezależnie od możliwości renaturyzacji;

B = dobra – oznaczająca:

- dobrze zachowaną strukturę i dobre perspektywy jej zachowania w przyszłości, niezależnie od możliwości renaturyzacji;
- dobrze zachowaną strukturę i średnie lub nawet słabe perspektywy jej zachowania w przyszłości, o ile renaturyzacja byłaby łatwa lub możliwa przy średnim nakładzie sił i środków;
- średnio zachowaną albo nawet częściowo zdegradowaną strukturę, przy równocześnie doskonałych perspektywach jej zachowania w przyszłości i możliwości renaturyzacji, ocenionej jako łatwa lub możliwa przy średnim nakładzie sił i środków;
- średnio zachowaną lub nawet częściowo zdegradowaną strukturę, przy równocześnie dobrych perspektywach jej zachowania w przyszłości i łatwej renaturyzacji;

C = zadowalająca (struktura zachowana w średnim lub zubożałym stanie) – wszystkie inne kombinacje podkryteriów.

Kryteria podstawowe – gatunki (załącznik III etap IB)

1. Wielkość populacji gatunku w stosunku do populacji krajowej.
2. Zachowanie cech siedliska ważnych dla gatunku.
3. Izolacja populacji.

W odniesieniu do gatunków najważniejszym kryterium jest **wielkość populacji gatunku** na danym obszarze w stosunku do populacji krajowej. Ocenia się ją w czterostopniowej skali: A: 15–100%, B: 2–15%, C: 0–2%, D – populacja nieistotna. Ocena D dyskwalifikuje populację jako podstawę typowania obszaru.

Drugie kryterium – **stan zachowania siedliska gatunku** – obejmuje dwa podkryteria, z których pierwsze odwołuje się do stopnia zachowania cech siedliska przyrodniczego, ważnych dla danego gatunku, a drugie – do możliwości ich odtworzenia (renaturyzacji). Ocenia się elementy siedliska istotne z punktu widzenia biologii gatunku, zwłaszcza te, które mają wpływ na dynamikę populacji. Powinno się ocenić strukturę siedliska i jego wybrane parametry abiotyczne. Stosuje się przy tym trzystopniową skalę: I – elementy siedliska zachowane w doskonałym stanie, II – elementy zachowane w dobrym stanie i III – elementy zachowane w zadowalającym stanie lub częściowo zdegradowane. Jeśli stan zachowania elementów siedliska ocenia się jako I (doskonały) lub II (dobry), wówczas nie trzeba już uwzględniać drugiego podkryterium (możliwości renaturyzacji) i jako wypadkową ocenę zachowania siedliska podaje się odpowiednio: A (doskonałe zachowanie) lub B (dobre zachowanie).

W przypadku, gdy elementy siedliska są zachowane w stopniu zadowalającym lub są częściowo zdegradowane, ocenia się dodatkowo szanse przywrócenia ich do dobrego stanu, również w trzystopniowej skali (renaturyzacja łatwa, renaturyzacja możliwa przy przeciętnym nakładzie sił i środków, renaturyzacja trudna lub wręcz niemożliwa). W wyniku zastosowania tych podkryteriów stan zachowania elementów siedliska można ocenić jako:

- A: doskonały – elementy zachowane w doskonałym stanie, niezależnie od możliwości renaturyzacji;
- B: dobry – elementy zachowane w dobrym stanie, niezależnie od możliwości renaturyzacji lub elementy zachowane w przeciętnym stanie czy też nawet częściowo zdegradowane, ale renaturyzacja łatwa;
- C: przeciętny lub zubożały – wszystkie inne kombinacje.

Ostatnie kryterium dla gatunków odnosi się do izolacji populacji występującej na danym obszarze w stosunku do naturalnego zasięgu danego gatunku. Ocenia się ją w trzystopniowej skali:

- A – populacja (prawie) izolowana;
- B – populacja nie izolowana, ale występująca na peryferiach zasięgu gatunku;
- C – populacja nie izolowana, w obrębie rozległego obszaru występowania.

Stopień izolacji określa w przybliżeniu, jaki jest wkład danej populacji w genetyczne zróżnicowanie gatunku (upraszczając: im bardziej izolowana populacja, tym większy jej wkład w to zróżnicowanie) i na ile jest ona podatna na wyginiecie. Izolację należy przy tym rozważać w szerszym kontekście, biorąc pod uwagę zarówno ściśle endemity, podgatunki czy odmiany, jak i subpopulacje w obrębie metapopulacji.

Zastosowanie powyższych kryteriów pozwala na wyprowadzenie globalnej oceny wartości danego obszaru dla zachowania określonego rodzaju sie-

dliska lub gatunku. Oprócz ocen „częstkowych” (bazujących na opisanych kryteriach), ocena globalna uwzględnia również kilka dodatkowych czynników mogących mieć wpływ na to zachowanie, np. istniejące i potencjalne zagrożenia w obrębie obszaru i poza nim, status ochronny obszaru etc. Oceniona w ten sposób wartość globalna obszaru może być „znakomita” (A), „dobra” (B) lub „znacząca” (C). Wszystkie obszary, które mają przynajmniej „znaczącą” wartość dla zachowania rodzaju siedliska lub gatunku z załączników I i II Dyrektywy Siedliskowej mogą znaleźć się w sieci Natura 2000.

Kryteria ogólne selekcji potencjalnych SOO na szczeblu krajowym

Oprócz omówionych powyżej podstawowych kryteriów, osobnych dla rodzajów siedlisk i gatunków (zapisanych w załączniku III DS – etap 1A i B), przy typowaniu Specjalnych Obszarów Ochrony pomocne są następujące kryteria ogólne, oparte na zapisach w innych punktach załącznika III Dyrektywy Siedliskowej i w artykułach tej dyrektywy (za wyjątkiem kryterium dotyczącego gatunków zagrożonych w kraju):

1. **Priorytetowy status siedliska lub gatunku** (załącznik III DS – etap 1D). Niektóre spośród rodzajów siedlisk i gatunków to tzw. siedliska i gatunki priorytetowe. Oznacza to, że za ich ochronę Wspólnota ponosi szczególną odpowiedzialność. Na obszary obejmujące takie siedliska i gatunki należy więc zwrócić szczególną uwagę. Nie oznacza to, że każdy obszar, na którym stwierdzono występowanie priorytetowego siedliska lub gatunku musi znaleźć się w sieci. Decyzja zależy od wyniku zastosowania kryteriów podstawowych.
2. **Rzadkość i wysokie zagrożenie siedliska lub gatunku w kraju.** Niektóre z typów siedlisk wymienionych w załączniku I DS i gatunków wymienionych w załączniku II DS są w Polsce rzadkie i silnie zagrożone. Obok siedlisk i gatunków priorytetowych one również zasługują na szczególną uwagę. Selekcję zagrożonych gatunków oparto na aktualnych czerwonych księgach roślin i zwierząt (Głowaciński 2001, Kaźmierczakowa i Zarzycki 2001), biorąc pod uwagę kategorie zagrożenia CR i EN oraz gatunki mające mniej niż 50 stanowisk w kraju, a siedlisk na znajomości ich występowania w kraju.
3. **Zasięg geograficzny typu siedliska lub gatunku** (art. 1e i 1i DS). Utrzymanie geograficznego zasięgu typów siedlisk i gatunków jest konieczne dla ich zachowania w tzw. właściwym stanie ochrony. W związku z tym obszary wytypowane dla poszczególnych typów siedlisk i gatunków powinny zapewniać im ochronę w całym zajmowanym w kraju zasięgu, od-

zwierciedlając w mniejszym lub większym stopniu rozmieszczenie ich stanowisk.

4. **Szczególna odpowiedzialność kraju za zachowanie typu siedliska lub gatunku** (art. 3.2 DS). Każdy kraj członkowski ponosi szczególną odpowiedzialność za takie gatunki i typy siedlisk, których znacząca część zasobów znajduje się na jego terytorium. Mogą to być niezwykle rzadkie, a nawet endemiczne siedliska lub gatunki, występujące tylko lub prawie wyłącznie w danym kraju (kraj obejmuje wówczas praktycznie 100% ich europejskich zasobów), jak również gatunki lub siedliska rozmieszczone szeroko, które w danym kraju mają bardzo silne, nie zagrożone populacje. Obowiązuje wtedy zasada, wyrażona w art. 3 DS: *jeśli zasoby siedliska lub gatunku w danym kraju są proporcjonalnie znacznie większe niż w innych krajach członkowskich, wtedy liczba i powierzchnia obszarów wytypowanych dla tego siedliska lub gatunku powinna być proporcjonalnie większa.*
5. **Występowanie większej liczby typów siedlisk i/lub gatunków** (załącznik III DS; etap 2, pkt. 2d). Jeżeli obszar jest ważny dla zachowania większej liczby typów siedlisk i/lub siedlisk gatunków podnosi to jego rangę jako obszaru o wysokiej różnorodności biologicznej. Takie obszary są z reguły stosunkowo duże, gdyż liczba typów siedlisk i/lub gatunków jest w dużym stopniu funkcją wielkości obszaru na jakim występują. Trzeba jednak pamiętać, że jeśli „jakość” i powierzchnia pewnych typów siedlisk, albo wielkość populacji gatunków na danym obszarze jest niewielka (zgodnie z kryteriami załącznika III, etap 1), nie powinny być one traktowane jako istotne elementy różnorodności biologicznej obszaru, podnoszące jego znaczenie w sieci.
6. **Położenie obszaru względem tras wędrówek gatunków wymienionych w załączniku II lub w strefie przygranicznej** (załącznik III DS; etap 2, pkt. 2b). Jeśli obszar położony jest na szlakach migracji gatunków z załącznika II DS lub jeśli stanowi część ekosystemu rozciągającego się po obu stronach granicy krajów członkowskich, podnosi to jego znaczenie w sieci.

Wartość obszaru dla zachowania poszczególnych rodzajów siedlisk i gatunków należy w pierwszym rzędzie oceniać przez pryzmat kryteriów szczegółowych (załącznik III DS, etap 1), a dopiero później stosować kryteria ogólne. Część spośród wymienionych kryteriów ogólnych to kryteria, którymi będzie się posługiwać Komisja Europejska przy ocenie znaczenia dla Wspólnoty obszarów z list krajowych (o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału). Jednak wcześniejsze ich zastosowanie przy opracowaniu listy krajowej wydaje się uzasadnione. Chodzi o to, żeby nie przedstawiać propozycji, które nie mają większych szans na zaakceptowanie jako Obszary o Znaczeniu dla Wspólnoty (OZW).

Kryteria oceny proponowanych SOO przez Komisję Europejską

Lista potencjalnych Specjalnych Obszarów Ochrony, wytypowanych na podstawie powyżej opisanych kryteriów, przesyłana jest przez państwo członkowskie UE do Komisji Europejskiej. Komisja decyduje, które z nich można uznać za Obszary o Znaczeniu dla Wspólnoty, tzn. obszary ważne dla utrzymania lub przywrócenia właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych z załącznika I i/lub gatunków z załącznika II, i/lub ważne dla utrzymania spójności sieci Natura 2000. Tylko te proponowane obszary, które Komisja uzna za OZW będą wyznaczane przez kraj członkowski jako Specjalne Obszary Ochrony (poszczególne kraje mają na to 6 lat od momentu ich zatwierdzenia jako OZW). Jest to więc procedura bardziej skomplikowana niż w przypadku obszarów ptasich, czyli Obszarów Specjalnych Ochrony, które akceptowane są przez Komisję niejako automatycznie (ryc. 1). Wynika to z faktu, że obszary ptasie typuje się na podstawie jednoznacznie określonych kryteriów ilościowych (Gromadzki i in. 2002)⁵. Nie wymagają więc już weryfikacji przez Komisję. Natomiast kryteria typowania SOO odwołują się do danych ilościowych w bardzo ograniczonym zakresie, bazując głównie na ocenie krajowych ekspertów. Istnieje więc obawa, że część wskazanych do sieci obszarów może mieć istotne znaczenie tylko w skali danego kraju. Stąd potrzeba weryfikacji na poziomie Komisji Europejskiej. Oprócz oceny znaczenia europejskiego poszczególnych propozycji, Komisja ocenia, czy proponowane przez kraj członkowski obszary w zadowalającym stopniu zabezpieczają określone rodzaje siedlisk i gatunki z załączników I i II DS, biorąc pod uwagę zasoby i rozmieszczenie tych siedlisk i gatunków w danym kraju i w Europie. Inaczej mówiąc, jest to ocena spójności sieci na poziomie europejskim. Analizy tego rodzaju są prowadzone w ramach tzw. seminariów biogeograficznych, osobnych dla każdego regionu. W oparciu o wyniki tych analiz, Komisja Europejska może uznać przedstawioną propozycję za niewystarczającą i oficjalnie zwrócić się do rządu danego kraju o wyznaczenie dodatkowych obszarów.

Należy zaznaczyć, że te spośród zgłoszonych przez państwa członkowskie potencjalnych SOO, które obejmują tzw. priorytetowe rodzaje siedlisk i/lub priorytetowe gatunki⁶, będą przez Komisję uznawane za Obszary o Znaczeniu dla Wspólnoty automatycznie. Pozostałe obszary będą oceniane przez Komisję pod kątem znaczenia dla Wspólnoty w oparciu o następujące kryteria (zestawione w załączniku III, etap 2):

⁵ Por. również rozdział *Gromadzka J., Gromadzki M. – Kryteria waloryzacji Obszarów Specjalnej Ochrony*.

⁶ Czyli takie, za których ochronę Wspólnota Europejska ponosi szczególną odpowiedzialność.

Ryc. 1. Procedura wyznaczania obszarów do sieci Natura 2000.

- względna wartość obszaru na szczeblu krajowym (będzie tu brana pod uwagę przede wszystkim informacja dotycząca zasobów określonego rodzaju siedliska lub gatunku na danym obszarze w stosunku do jego zasobów krajowych);
- położenie geograficzne obszaru względem tras wędrówek gatunków wymienionych w załączniku II lub przynależność do ciągłego ekosystemu położonego po obu stronach jednej lub więcej granic wewnętrznych Wspólnoty;
- całkowita powierzchnia obszaru (zasadniczo nie powinno być istotne, czy obszar jest duży, czy mały, tylko czy ma odpowiednią powierzchnię ze względu na wymogi ochrony rodzaju siedliska czy gatunku – będącego podstawą wyznaczenia obszaru, można jednak sądzić, że preferowane będą obszary większe, które z reguły obejmują proporcjonalnie większą część krajowych zasobów danego rodzaju siedliska czy gatunku);
- liczba rodzajów siedlisk przyrodniczych z załącznika I lub gatunków z załącznika II występujących na danym obszarze (zwiększa to szanse obszarów o wysokiej różnorodności biologicznej);
- globalna wartość ekologiczna obszaru dla odpowiednich regionów biogeograficznych i dla całego terytorium Wspólnoty, w odniesieniu zarówno do charakterystyki unikatowych cech obszaru jak i ich kombinacji.

Dodatkowe kryteria waloryzacyjne Specjalnych Obszarów Ochrony w Polsce

Dla potrzeb realizowanego w Polsce w latach 2002-2003 programu „Wdrażanie sieci Natura 2000”, opracowano dodatkowe kryteria waloryzacyjne w oparciu o opisane powyżej kryteria podstawowe i ogólne. Miały one ułatwić pracę tzw. Wojewódzkim Zespołom Realizacyjnym (WZR, w skład których wchodziłi eksperci pracujący zazwyczaj pod kierunkiem wojewódzkich konserwatorów przyrody), pomagając im podjąć decyzję o wstępnym zakwalifikowaniu obszaru do sieci. Ich zastosowanie w przypadku większości kryteriów nie wymagało od członków WZR wyprowadzania globalnej oceny wartości obszaru (było to zadanie zespołu koordynującego). Przyjęto, że wystarczającą podstawą do wstępnego wytypowania obszaru jako potencjalnego Specjalnego Obszaru Ochrony jest spełnienie przez ten obszar jednego z następujących warunków:

1. Występowanie przynajmniej jednego priorytetowego rodzaju siedliska z załącznika I DS, o ile nie zostało ono ocenione jako „występowanie w sposób nieistotny” (reprezentatywność – D).
2. Występowanie przynajmniej jednego rodzaju siedliska z załącznika I DS, które w Polsce należą do najbardziej zagrożonych i o niewielkiej liczbie stanowisk, o ile nie zostało ono ocenione jako „występowanie w sposób nieistotny” (reprezentatywność – D).
3. Występowanie przynajmniej jednego rodzaju siedliska z załącznika I DS, jeśli jego powierzchnia na obszarze w stosunku do powierzchni w kraju wynosi powyżej 2% (ocena A lub B).
4. Występowanie przynajmniej jednego priorytetowego gatunku z załącznika II DS, o ile nie zostało ono ocenione jako „występowanie w sposób nieistotny” (D – populacja nieistotna).
5. Występowanie przynajmniej jednego gatunku z załącznika II DS, które w Polsce należą do najbardziej zagrożonych i o niewielkiej liczbie stanowisk (<50), o ile nie zostało ono ocenione jako „występowanie w sposób nieistotny” (D – populacja nieistotna).
6. Występowanie przynajmniej jednego gatunku z załącznika II DS, jeśli jego liczebność na obszarze w stosunku do liczebności krajowej wynosi powyżej 2% (ocena A lub B).
7. Występowanie przynajmniej jednego gatunku z załącznika II DS, jeśli globalna ocena obszaru jest znakomita (A) lub dobra (B).
8. Występowanie większej liczby rodzajów siedlisk z załącznika I DS lub/i gatunków z załącznika II DS (>5), jeśli globalna ocena obszaru dla każdego z nich jest przynajmniej znacząca (C).

Wybór rodzajów siedlisk i gatunków, które w Polsce należą do najbardziej zagrożonych i o niewielkiej liczbie stanowisk powinien być oparty na określonej, powszechnie akceptowanej klasyfikacji. W przypadku gatunków oparto się na aktualnych wydaniach czerwonych ksiąg, w przypadku rodzajów siedlisk był to wybór oparty o wiedzę ekspercką członków zespołu koordynacyjnego. W przyszłości można się spodziewać, że powstaną również czerwone księgi rodzajów siedlisk przyrodniczych.

Kryteria 3 i 6 odnoszą się bezpośrednio do szacunkowych ocen względnych zasobów. Przyjęto, że jeśli powierzchnia typu siedliska na wybranym obszarze w stosunku do powierzchni w kraju przekracza 2% lub liczebność gatunku w stosunku do liczebności w kraju przekracza 2% jest to wystarczający powód, aby taki obszar uznać za wartościowy z punktu widzenia Dyrektywy Siedliskowej, czyli ważny dla ochrony tych właśnie siedlisk i gatunków.

Dwa ostatnie kryteria wymagają wcześniejszego wyprowadzenia globalnej oceny wartości obszaru dla gatunków z załącznika II. Zakładamy, że jeśli ta ocena jest „znakomita” (A) lub „dobra” (B) obszar jest wystarczająco ważny dla ochrony gatunku, aby znaleźć się w sieci, nawet uwzględniając subiektywizm ocen. To kryterium nie posiada odpowiednika dla rodzajów siedlisk, ponieważ analiza ocen wartości obszarów – wytypowanych w I etapie prac nad siecią – dla siedlisk wykazała, że zdecydowana większość z nich otrzymała znakomitą lub dobrą ocenę globalną.

Wyznaczanie SOO na podstawie kryteriów Dyrektywy Siedliskowej: problemy

Generalnie od kryteriów wymagamy klarowności, precyzyjności i łatwości zastosowania. Kryteria wypracowane przez ekspertów unijnych na potrzeby wyznaczania SOO niestety nie spełniają tych oczekiwań. Poniżej chcielibyśmy się odnieść do najważniejszych problemów związanych z ich stosowaniem, zdając sobie sprawę, że to nie wyczerpuje zagadnienia.

Art. 3 p.2. Dyrektywy Siedliskowej mówi o konieczności zabezpieczenia w sieci Natura 2000 „odpowiedniej reprezentacji” rodzajów siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków, proporcjonalnej do ich krajowych zasobów. Nie precyzuje jednak, co to oznacza w praktyce. Kraje członkowskie muszą same określić, jaka część krajowych zasobów danego siedliska lub gatunku powinna znaleźć się w sieci, aby można było uznać, że chronione są w wystarczającym stopniu. W zależności od wielkości krajowych zasobów wartość ta może się wahać od kilku procent do 100%. Z dotychczasowych doświadczeń państw członkow-

skich wynika, że Komisja Europejska ocenia negatywnie te propozycje, które zabezpieczają mniej niż 20–30% krajowych zasobów poszczególnych rodzajów siedlisk i gatunków. Trzeba tu jednak wyraźnie podkreślić, że określenie „właściwej reprezentacji” rodzaju siedliska czy gatunku wymaga znajomości ich krajowych zasobów, możliwej do osiągnięcia jedynie poprzez przeprowadzenie powszechnej inwentaryzacji przyrodniczej.

Kryteria typowania SOO nie są kryteriami ilościowymi, pozwalającymi jednoznacznie ocenić znaczenie obszaru dla danego siedliska czy gatunku, jak w przypadku obszarów „ptasich”⁷. Zastosowanie precyzyjnych kryteriów ilościowych *BirdLife International* znacznie upraszcza proces wyznaczania Obszarów Specjalnej Ochrony dla ptaków, a przez to etap pracy, który wzbudza wiele kontrowersji oparty jest na przejrzystych zasadach. Niestety, ze względu na złożoność grup gatunków objętych Dyrektywą Siedliskową (ssaki, gady i płazy, ryby, bezkręgowce, rośliny) oraz znacznie uboższą wiedzę na temat liczebności gatunków z tych grup w porównaniu z ptakami, a także specyfikę rodzajów siedlisk, dla których oceny jakościowe mają pierwszoplanowe znaczenie, nie można (przynajmniej na razie) wypracować dla SOO analogicznych jak dla OSO kryteriów ilościowych.

Stosowanie, z konieczności, kryteriów jakościowych daje wyniki w znacznej mierze subiektywne; eksperci mogą się przecież różnić w ocenie wykształcenia tego samego rodzaju siedliska czy stanu lub perspektyw jego zachowania na tym samym obszarze. Niemniej jednak, powierzenie zadania grupie ekspertów, dobrze rozumiejących cele i zasady przedsięwzięcia, powinno pozwolić na zgodne z założeniami programu wyznaczenie listy SOO, choć niewątpliwie będzie to pewna propozycja autorska. Na obecnym etapie prac nad siecią Natura 2000, w sytuacji, gdy sama identyfikacja pewnych rodzajów siedlisk może nastęrczać trudności (jest to przecież nowy przedmiot ochrony), trzeba się również liczyć z możliwością błędów w ocenie znaczenia obszarów dla ochrony tych siedlisk. Bardzo pomocne byłoby opracowanie polskiej wersji *Interpretation Manual...* pomocnego w identyfikacji siedlisk, odpowiednim ich zaklasyfikowaniu i wyprowadzeniu wymaganych ocen. Należałoby również rozpocząć edukację, na początek dla osób/institucji zainteresowanych, pod kątem identyfikacji siedlisk, np. w formie cyklicznych szkoleń prowadzonych przez fitosocjologów/przyrodników.

⁷ Por. rozdział Gromadzka J., Gromadzki M. – *Kryteria waloryzacji Obszarów Specjalnej Ochrony*.

Wyznaczanie SOO w Polsce

Prawidłowe wyznaczenie Specjalnych Obszarów Ochrony wymaga dobrej znajomości rozmieszczenia i zasobów określonego typu siedliska czy gatunku w kraju. W Polsce nie przeprowadzono dotychczas kompleksowej inwentaryzacji przyrodniczej ani w odniesieniu do gatunków, ani tym bardziej w odniesieniu do siedlisk przyrodniczych. Dane liczbowe dotyczące wielkości populacji krajowej gatunków (poza ptakami) dostępne są w przypadku niewielu gatunków zwierząt i roślin. Nawet jeśli istnieją szacunkowe oceny zasobów krajowych, to dla konkretnych terenów z reguły brak danych odnośnie wielkości populacji gatunków tam występujących. Przeważnie brak również danych odnoszących się do jakości siedlisk gatunków. Wskazówką dobrze zachowanego siedliska jest mocna lokalna populacja, ale jak już wspomniano takich danych jest niewiele. Równocześnie, polska przyroda jest jeszcze stosunkowo dobrze zachowana i wiele rodzajów siedlisk i gatunków o znaczeniu europejskim występuje w naszym kraju dosyć licznie i ma szerokie rozmieszczenie.

W takiej sytuacji wyznaczenie obszarów ważnych dla każdego rodzaju siedliska i gatunku osobno byłoby bardzo trudnym zadaniem, zwłaszcza biorąc pod uwagę bardzo krótki czas przeznaczony na realizację projektu. Zatem, punktem wyjścia przy wyznaczaniu elementów sieci Natura 2000 w Polsce stała się analiza wszystkich cennych z punktu widzenia wartości przyrodniczej obszarów w kraju (chronionych i niechronionych), obejmujących rodzaje siedlisk z załącznika I DS i stanowiska gatunków z załącznika II. Pierwszy krok w tym kierunku zrobiono jeszcze w I etapie prac, opartym w dużym stopniu na bazie danych CO-RINE Biotopos (Baranowski i in. 2001). Dopiero po wyselekcjonowaniu takich „ogólnie wartościowych” przyrodniczo obszarów oceniano ich względne znaczenie dla ochrony siedliska lub gatunku w kraju, opierając się na kryteriach zdefiniowanych w załączniku III i artykułach Dyrektywy Siedliskowej, i podejmowano decyzje o włączeniu (lub nie) danego obszaru do sieci. W drugim etapie prac, współpraca z Wojewódzkimi Zespołami Realizacyjnymi miała być gwarancją, że nie zostaną pominięte żadne obszary, znane specjalistom w poszczególnych regionach, które mogłyby być potencjalnymi elementami sieci.

Jednym z efektów wspomnianego wyżej podejścia było typowanie obszarów dużych, ważnych dla zachowania wielu rodzajów siedlisk i gatunków. Przy braku danych odnośnie liczebności jakiegoś gatunku, wyznaczenie dużej powierzchni o znacznym udziale dobrze zachowanych siedlisk stanowiących środowisko jego życia, dawało pewną gwarancję, że obszar rzeczywiście będzie miał znaczenie dla ochrony gatunku w skali kraju. Typowanie dużych obszarów jest pożądane albo wręcz konieczne również w przypadku wielu rodzajów siedlisk; przykładowo

wo, wyznaczanie obszarów w granicach konkretnych płatów siedlisk, które stanowią poszczególne stadia sukcesyjne lub których występowanie uzależnione jest od naturalnie zachodzących procesów i w związku z tym płaty te są zmienne w czasie i przestrzeni, byłoby wręcz nieuzasadnione merytorycznie. Dobrą ilustracją tej kwestii są doliny rzeczne, gdzie tylko ochrona całego, dynamicznego układu nadbrzeżnych siedlisk może przynieść oczekiwane wyniki. Podobnie ochrona siedlisk leśnych, w warunkach prowadzonej gospodarki leśnej, musi zakładać zmienne w czasie położenie poszczególnych płatów zbiorowisk leśnych z drzewostanami w różnych grupach wiekowych, pozostających w dynamicznym układzie ze śródleśnymi enklawami zbiorowisk nieleśnych. Niemniej jednak, jeśli tylko istniała odpowiednia, dostępna informacja, wyznaczono również wiele małych obszarów, ważnych dla ochrony pojedynczych rodzajów siedlisk i gatunków (zwłaszcza tych szczególnie wrażliwych, o niewielkiej liczbie stanowisk w kraju).

Piśmiennictwo

- Baranowski M., Andrzejewska M., Dyduch-Falniowska A., Górski M., Makomaska-Juchiewicz M., Mróz W., Perzanowska J., Solon J., Tworek S., Żylicz T. 2001. Koncepcja sieci Natura 2000 w Polsce. Raport końcowy projektu PL 9608.01.04. IOP PAN Kraków, GRID Warszawa. Msc.
- Dyduch-Falniowska A., Herbich J., Herbichowa M., Mróz W., Perzanowska J. 2001. Typy siedlisk przyrodniczych występujących w Polsce. Kraków – Gdańsk. Msc.
- Głowaciński Z. (red.) 2001. Polska czerwona księga zwierząt. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Gromadzki M., Błaszowska B., Chylarecki P., Gromadzka J., Sikora A., Wieloch M., Wójcik B. 2002. Sieć ostoi ptaków w Polsce. Wdrażanie dyrektywy Unii Europejskiej o ochronie dzikich ptaków. Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Gdańsk.
- Każmierczakowa R., Zarzycki K. (red.) 2001. Polska czerwona księga roślin. Instytut Botaniki im. W. Szafera i Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
- Makomaska-Juchiewicz M., Perzanowska J., Zając K. 2001. Dyrektywa Siedliskowa – występujące w Polsce gatunki ważne dla Wspólnoty Europejskiej. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 57 (2): 5-60.

Dodatek 1.

Lista gatunków ssaków z załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, zaliczanych do fauny Polski

Nazwa łacińska	Nazwa polska
<i>Barbastella barbastellus</i>	mopek !
* <i>Bison bonasus</i>	* żubr
* <i>Canis lupus</i>	* wilk
<i>Castor fiber</i>	bóbr europejski
<i>Halichoerus grypus</i>	foka szara !
<i>Lutra Lutra</i>	wydra
<i>Lynx lynx</i>	ryś
* <i>Marmota marmota latirostris</i>	* świstak !
* <i>Microtus tatricus</i>	* darniówka tatrzańska
<i>Mustela eversmannii</i>	tchórz stepowy
* <i>Mustela lutreola</i>	* norka europejska +
<i>Myotis bechsteini</i>	nocek Bechsteina
<i>Myotis dasycneme</i>	nocek tydkowłosy !
<i>Myotis emarginatus</i>	nocek orzęsiony !
<i>Myotis myotis</i>	nocek duży
<i>Phoca hispida bottnica</i>	nerpa
<i>Phoca vitulina</i>	foka pospolita
<i>Phocoena phocoena</i>	morświn
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	podkowiec duży
<i>Rhinolophus hipposideros</i>	podkowiec mały !
* <i>Rupricarpa rupricarpa tatrica</i>	* kozica !
<i>Sicista subtilis</i>	smużka stepowa
<i>Spermophilus citellus</i>	suseł moregowany +
* <i>Spermophilus suslicus</i>	* suseł perełkowany !
* <i>Ursus arctos</i>	* niedźwiedź brunatny

Objaśnienia:

Pogrubionym drukiem wyróżniono gatunki włączone do załącznika II na mocy Traktatu Akcesyjnego (16.04.2003); * – gatunki priorytetowe; + – gatunki w Polsce wymarłe; ! – gatunki rzadkie i szczególnie zagrożone w Polsce.

Dodatek 2.

Lista gatunków płazów i gadów z załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, występujących w Polsce

Nazwa łacińska	Nazwa polska
<i>Bombina bombina</i>	kumak nizinny
<i>Bombina variegata</i>	kumak górski
<i>Emys orbicularis</i>	żółw błotny !
<i>Triturus cristatus</i>	traszka grzebieniasta
<i>Triturus montandoni</i>	traszka karpacka

Objaśnienia:

Pogrubionym drukiem wyróżniono gatunki włączone do załącznika II Dyrektywy Siedliskowej na mocy Traktatu Akcesyjnego (16.04.2003); ! – gatunki rzadkie i szczególnie zagrożone w Polsce.

Dodatek 3.

Lista gatunków krągłoustych i ryb z załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, należących do fauny Polski

Nazwa łacińska	Nazwa polska
* <i>Acipenser sturio</i>	* jesiotr zachodni +
<i>Alosa alosa</i>	aloza
<i>Alosa fallax</i>	parposz !
<i>Aspius aspius</i>	boleń
<i>Barbus meridionalis</i>	brzanka
<i>Cobitis taenia</i>	koza
<i>Cottus gobio</i>	głowacz białopłetwy
<i>Eudontomyzon mariae</i>	minóg ukraiński !
<i>Gobio albipinnatus</i>	kielb białopłetwy !
<i>Gobio kessleri</i>	kielb Kesslera !
<i>Hucho hucho</i>	głowacica !
<i>Lampetra fluviatilis</i>	minóg rzeczny !
<i>Lampetra planeri</i>	minóg strumieniowy
<i>Misgurnus fossilis</i>	piskorz
<i>Pelecus cultratus</i>	ciosa !
<i>Petromyzon marinus</i>	minóg morski !
* <i>Phoxinus phoxinus</i>	* strzebla przekopowa !
<i>Rhodeus sericeus amarus</i>	różanka !
<i>Sabanejewia aurata</i>	koza złotawa !
<i>Salmo salar</i>	łosoś atlantycki !

Objaśnienia:

Pogrubionym drukiem wyróżniono gatunki ostatnio włączone do załącznika II Dyrektywy Siedliskowej na mocy Traktatu Akcesyjnego (16.04.2003); * – gatunki priorytetowe; + – gatunki uznane w Polsce za wymarłe; ! – gatunki rzadkie i szczególnie zagrożone w Polsce.

Dodatek 4.

Lista gatunków bezkręgowców z załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, zaliczanych do fauny Polski

Nazwa łacińska	Nazwa polska
* <i>Anisus vorticulus</i>	
<i>Boros schneideri</i>	ponurek schneidera !
<i>Buprestis splendens</i>	bogatek wspaniały !
* <i>Callimorpha quadripunctaria</i>	krasopani hera
<i>Carabus variolosus</i>	biegacz urozmaicony
<i>Catopta thrips</i> ¹	
* <i>Coenagrion ornatum</i>	* łątka turzycowa !
<i>Cerambyx cerdo</i>	kozióróg dębosz
<i>Coenonympha oedippus</i>	strzępotek edypus
<i>Colias myrmidone</i>	szlaczkoń szafraniec
<i>Cucujus cinnaberinus</i>	zgniotek cynobrowy !
<i>Dytiscus latissimus</i>	plywak szerokobrzegi

<i>Eriogaster catax</i>	barczatka kataks
<i>Euphydryas aurinia</i>	przeplatka aurina !
<i>Euphydryas maturna</i>	przeplatka maturna !
<i>Graphoderus bilineatus</i>	kreślinek
<i>Leucorrhinia pectoralis</i>	załotka większa
<i>Limoniscus violaceus</i>	pilnicznik fiołkowy +
<i>Lucanus cervus</i>	jelonek rogacz !
<i>Lycaena dispar</i>	czerwończyk nieparek
<i>Lycaena helle</i>	czerwończyk fioletek !
<i>Maculinea nausithous</i>	modraszek nausitous
<i>Maculinea teleius</i>	modraszek telejus
<i>Margaritifera margaritifera</i>	skójką perlorodna +
<i>Mesosa myops</i>	średzinka !
<i>Ophiogomphus cecilia</i>	trzepla zielona
* <i>Osmoderma eremita</i>	* pachnica dębowa !
<i>Oxyporus mannerheimii</i>	pogrzybnica
* <i>Phryganophilus ruficollis</i>	
<i>Polyommatus eroides</i>	modraszek eroides !
* <i>Pseudogauratina excellens</i>	* sichrawa karpacka !
<i>Pytho kolwensis</i>	rozmiarz kolneński !
<i>Rhysodes sulcatus</i>	zaglebek bruzdkowany !
* <i>Rosalia alpina</i>	* nadobnica alpejska !
<i>Unio crassus</i>	skójką gruboskorupowa
<i>Vertigo angustior</i>	poczwarówka zwężona
<i>Vertigo genesii</i>	poczwarówka zmienna
<i>Vertigo geyeri</i> ²	poczwarówka Geyera
<i>Vertigo moulinsiana</i>	poczwarówka jajowata
* <i>Xylomoia strix</i>	

Objaśnienia:

Pogrubionym drukiem wyróżniono gatunki włączone do załącznika II Dyrektywy Siedliskowej zgodnie z Traktatem Akcesyjnym (16.04.2002); * – gatunki priorytetowe; + – gatunki uznane w Polsce za wymarłe; ! – rzadkie i szczególnie zagrożone w Polsce; † – gatunek omyłkowo umieszczony na liście gatunków chronionych w Polsce, w rzeczywistości nie występuje w naszym kraju; ² – gatunek znaleziony w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej, której ewentualne występowanie w polskiej części Puszczy nie zostało udokumentowane.

Dodatek 5.

Lista gatunków roślin z załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, występujących w Polsce

Nazwa łacińska	Nazwa polska
<i>Aconitum firmum</i> ssp. <i>moravicum</i>	tojad morawski !
<i>Adenophora lilifolia</i>	dzwoniecznik wonny
<i>Agrimonia pilosa</i>	rzepik szczeciński
<i>Aldrovanda vesiculosa</i>	aldrowanda pęcherzykowata !
<i>Angelica palustris</i>	starodub łąkowy
<i>Apium repens</i>	selery błotne
<i>Asplenium adnigrum</i>	zanokcica serpentynowa !
<i>Botrychium simplex</i>	podęzron pojedynczy !
<i>Buxbaumia viridis</i>	bezliz okrywkowy

<i>Caldesia parnassifolia</i>	kaldesia dziewięciornikowata !
<i>Campanula bohemica</i>	dzwonek karkonoski !
<i>Campanula serrata</i>	dzwonek piłkowany
<i>Carlina onopordifolia</i>	dziewięćsił popłocholistny !
<i>Cochlearia polonica</i>	warzucha polska !
* <i>Cochlearia tatrea</i>	* warzucha tatrzańska !
<i>Cypripedium calceolus</i>	obuwik pospolity
<i>Dianthus nitidus</i>	goździk lśniący +
<i>Dichelyma capillaceum</i>	żaglik włoskowany
<i>Dicranum viride</i>	widłoząb zielony
<i>Drepanocladus vernicosus</i>	sierpowiec błyszczący
<i>Echium russicum</i>	zmijowiec czerwonny !
<i>Erysimum pieninicum</i>	pszonak pieniński !
<i>Galium cracoviense</i>	przytulia krakowska !
<i>Galium sudeticum</i>	przytulia sudecka !
<i>Gladiolus paluster</i>	mieczyk błotny !
<i>Ligularia sibirica</i>	języczka syberyjska !
<i>Linaria odora</i> ¹	Inica wonna ¹
<i>Liparis loeselii</i>	lipiennik Loesela
<i>Luronium natans</i>	elisma wodna
<i>Marsilea quadrifolia</i>	marsylia czterolistna !
<i>Meesia longiseta</i>	parzęchlic długoszczecinowy
<i>Najas flexilis</i>	jeziorza giętka +
<i>Orthotrichum rogeri</i>	szurpek Rogera
<i>Pedicularis sudetica</i>	gnidosz sudecki !
<i>Plagiomnium drummondii</i>	
<i>Pulsatilla patens</i>	sasanka otwarta
<i>Pulsatilla slavica</i>	sasanka słowacka !
<i>Rhododendron luteum</i>	różanecznik żółty !
<i>Saxifraga hirculus</i>	skalnica torfowiskowa
* <i>Serratula lycopifolia</i>	* sierpik różnolistny !
<i>Thesium ebracteatum</i>	leniec bezpodkwiatkowy
<i>Tozzia carpatica</i>	tocja karpacka

Pogrubionym drukiem wyróżniono gatunki włączone do załącznika II Dyrektywy Siedliskowej zgodnie z Traktatem Akcesyjnym (16.04.2002); * – gatunki priorytetowe; + – gatunki uznane w Polsce za wymarłe; ! – rzadkie i szczególnie zagrożone w Polsce.